

LÆRERROLLEN OG DEN PASTORALE MAKTENS DEMOKRATISERING

AF FREDRIK W. THUE

De siste tiårene har læreryrket i økende grad blitt tematisert som en profesjon. Lærerne er blitt sammenliknet med sterkere profesjoner som leger eller advokater, ofte som ledd i en argumentasjon for å styrke "lærerprofesjonaliteten" gjennom reformer i skole og lærerutdanning. I historisk perspektiv har læreryrket imidlertid hatt lite til felles med de to nevnte klassiske profesjonene lege og advokat. Snarere har lærerne utviklet sin rolle i en vedvarende affinitet til prestene – en akademisk yrkesgruppe profesjonsteorien gjerne ignorerer, men som faktisk kan sies å utgjøre de moderne profesjonenes stamfar. Især i den lutherske tradisjonen har preste- og lærerrollen vært intimt forbundet. I denne artikkelen argumenterer jeg for at norske lærere utviklet seg til en selvbevisst yrkesgruppe på 1800-tallet som del av en vidtgående demokratisering og diffusjon av den pastorale autoritet som prestene tidligere hadde hatt monopol på.

INNLEDNING

“Vistnok skal Skolen ligesom Hjemmet være et fredlyst Sted, hvis Gjerning trives bedst i Stilhed uden at forstyrres af det rastløse, larmende Liv udenfor; thi den Kilde, hvorfra Skolen øser sin rette Velsignelse, er dog til Syvende og Sidst den stille og bramfri Lærergjerning, hvor Læreren arbejder som for Guds og ikke som for Menneskers Ansigt, og hvor han røgter sine Lam, dreven dertil af den rette Hyrdes Kjærlighed.”¹

Med disse ordene åpnet teologen og skolemannen Nils Hertzberg første årgang av *Norsk Skoletidende* i 1869. Foruten å være tidsskriftets redaktør og initiativtaker, var Hertzberg bestyrer ved det nystartede Hamar seminarium. Noen år senere ble han ekspedisjonssjef i Kirke- og undervisningsdepartementet og i 1882 statsråd – embetsmannsregimets siste kirkestatsråd før Venstre tok over regjeringsmakten i 1884.

---

¹ Hertzberg 1869: 1.

Hertzbergs bruk av en sentral bibelsk metafor – hyrden som røkter sine lam – er symptomatisk. Lærerens identitet og samfunnsrolle i det protestantiske (Danmark-)Norge var i utgangspunktet definert og kontrollert av prestene; den tok farge av presterollen og utviklet seg i relasjon til den. Landets seminarer og lærerskoler stod gjennom hele 1800-tallet under geistlig ledelse. I de fleste lokalsamfunn var presten øvrighetens eneste representant. Gjennom en allsidig embetsførsel kom han bondesamfunnet og det enkelte mennesket vesentlig nærmere enn noen annen gruppe innenfor embetsstanden, og stod derved som den viktigste formidler mellom stat og samfunn under eneveldet og et godt stykke inn i det 19. århundret.²

Frem til midten av 1800-tallet var læreren prestens ydmyke undersått, rekruttert fra det nedre sjikt av bondesamfunnet. Men i tiårene som fulgte, ble den avgrunnsdype sosiale kløften som skilte prest og lærer redusert fra begge sider. Rekrutteringen til presteyrket ble mindre sosialt eksklusiv, og prestens særegne form for autoritet skiftet karakter etter hvert som statskirken inkorporerte nye, folkelige religiøse bevegelser og tok farge av dem. Samtidig steg lærerens sosiale status. Lærerutdanningen ble styrket; skolen fikk en rekke nye fag og en bredere samfunnsmessig funksjon. Lærerne kom også til å stå sentralt i organisasjonssamfunnets fremvekst, især på lokalplanet, men etter hvert også på nasjonalt nivå. Slik overtok de noe av den formidlerrolle mellom stat og lokalsamfunn som prestene tradisjonelt hadde hatt.

PRESTEN – PROFESJONENES GLEMTE STAMFAR

Siden 1990-tallet har det både i Norge og andre vestlige land vært snakket mye om at lærerne er eller bør bli en profesjon. Hva dette innebærer, eller bør innebære, har vært gjenstand for dragkamp mellom utdanningsmyndighetene og lærerorganisasjonene. Sentrale temaer er lærernes utdanning, deres kunnskapsbase, faglig-kollegeriale samarbeid ved skolene og profesjonelle effektivitet, målt ved elevenes såkalte læringsutbytte. De “pastorale” trekkene ved lærerrollen og læreryrkets tradisjon som Hertzberg løftet frem i sin åpningsartikkel i *Norsk Skoletidende* har derimot vært mindre forstått og verdsatt.

Dette er ikke så overraskende. Innenfor den internasjonale faglitteraturen om profesjoner har legene og advokatene hatt status som de idealtypiske eksemplene, en slags gullstandard som andre yrkers grad av profesjonalisering kunne måles opp mot. Derimot leter man nesten forgjeves etter prestene som modell for de moderne profesjonene. Fra historisk synspunkt er dette påfallende. Fra middelalderen omfattet universitetene fire fakulteter: det “lavere” filosofiske fakultetet og de tre “høyere” fakultetene. Av disse var det medisinske fakultet gjennom flere hundre år det mest beskjedne både i antall studenter og akademisk prestisje. Det juridiske fakultet fikk økende betydning for de byråkratiserte europeiske enevoldsstatene fra 1600-tallet og fremover. Men det desidert største og viktigste fakultetet i tidlig

---

² Gustafsson 2000: 87–97.

moderne tid var det teologiske. Det forvaltet de verdier som ble oppfattet som de høyeste og mest prekære: Guds ord og den enkeltes frelse. Samtidig var prestene den tallmessig største akademiske yrkesgruppe og øvrighetens sentrale representant i lokalsamfunnet. Med bare en liten retorisk overdrivelse kunne man si at presterollen er for profesjonssystemet omtrent det partiet Venstre er for det norske partisystemet: Kanskje litt unnselig og marginal i dag, men likevel den stamfar som historisk har avfødt, i første eller andre ledd, praktisk talt alle de profesjoner, respektive partier, som til sammen utgjør profesjons- eller partisystemet.

Her er det ikke rom for å gå nærmere inn på forholdet mellom teologi, juss og medisin i middelalder og tidlig nytid. Isteden vil jeg straks flagge det synspunkt at prestens sosiale funksjoner og særegne form for autoritet kan kaste lys over de moderne profesjonene mer allment. Dette lyset gjør det samtidig lettere å få øye på de historiske og teoretiske sammenhengene mellom profesjonsbegrepet og læreryrket, men også andre kvinnedominerte omsorgsykker som sykepleie og sosialt arbeid.

At prestene har vært stemoderlig behandlet, ofte til og med utelatt, i den profesjonsteoretiske litteraturen, er pussig også i lys av at deler av profesjons sosiologien i dens tidlige fase faktisk var nært relatert til religionssosiologien. Dette var fremfor alt tilfelle hos den amerikanske sosiologen Talcott Parsons, som i dag ofte oppfattes som utdatert på grunn av sin strukturfunksjonalisme, men som likevel er en nøkkelskikkelse i vår sammenheng fordi han trakk profesjonene inn i sentrum av sin forståelse av det moderne samfunnets virkemåte.

PROFESJONENES PASTORALE DIMENSJON

I 1930 oversatte Parsons Max Webers klassiker om den protestantiske etikk og kapitalismens ånd (1904) for et engelskspråklig publikum.³ Herfra hentet han et viktig utgangspunkt for sitt studium av profesjonene, nemlig at protestantismen generelt, og kalvinismen spesielt, ledet til nye former for “verdslig askese”. Også verdslige yrker ble av Luther betraktet som et kall fra Gud, noe som gjenspeiles i det tyske ordet *Beruf* som både betyr yrke og kall. Inspirert av Weber hevdet Parsons at den protestantiske etikk i USA kom til uttrykk i et bestemt kulturelt verdimønster som han kalte *instrumental activism*. Slik kunne han hevde at de amerikanske profesjonene ble understøttet av et protestantisk handlingsmotiv – å realisere *God's Kingdom on Earth*, og at de brukte moderne vitenskap for å nå dette ultimate målet.⁴

Parsons understreket imidlertid at de menneskebehandlerne profesjonene ikke bare løser praktiske problemer gjennom en instrumentell bruk av vitenskap. De har også en verdiformidlende, “pedagogisk” funksjon, ved at de oppdrar klientene til selv å definere sin situasjon og tenke om sine problemer i vedkommende profesjons særegne termer. Å underkaste seg en medisinsk behandling innebærer også

---

³ Weber 1930.

⁴ Parsons 1963: 385–421; Parsons 1989: 577–612.

at man aksepterer legens definisjon av situasjonen og orienterer sin livsførsel deretter. Slik er legen for Parsons ikke bare en ekspert som anvender vitenskapelig kunnskap til å kurere syke mennesker. Han er også en slags psykoterapeut som orienterer pasientens situasjons- og selvforståelse i en realistisk og rasjonell retning.⁵ Noe liknende kunne sies om advokaten som blir hyret av en rasende og forsmådd ektefelle som mener seg berettiget til et hardt skilsmisseoppgjør. Gjennom advokatens rådgivning vil denne sinte og kanskje emosjonelt ustabile klienten bli mer eller mindre nennsomt oppdratt til å redefinere sin situasjon i juridiske termer. Han eller hun vil bli forklart hvilke forhold som er rettslig relevante og irrelevante og hvordan man bør legge opp en sak og oppføre seg i retten for å maksimere sjansene for å vinne. Ifølge Parsons formidler profesjonene derved et karakteristisk verdimønster i det moderne samfunnet, karakterisert ved *universalisme, affektiv nøytralitet, instrumentalisme, ytelsesorientering og spesifisitet*. Det siste betyr at profesjonsutøverens forhold til klienten er begrenset til de sider av klientens liv som er relevante for behandlingssituasjonen, mens andre forhold er private og irrelevante.

Parsons definerte dermed profesjonenes etos ved hjelp av den ene siden av hans såkalte mønstervariable.⁶ Dette reflekterer en ensidighet i hans perspektiv, for disse verdiene utfordres i mange situasjoner av sin motsetning innenfor profesjoner som ikke bare skal handle instrumentelt og effektivt, men også ta omsorg for det hele mennesket. Dette var også Parsons selv inne på i noen av sine senere arbeider: Legen vil gjerne kurere sykdom og forlenge livet, men må også kunne forklare pasienten at hans sykdom er uhelbredelig og at døden er eneste mulige utgang. Mer enn det, legen må være seg bevisst at en instrumentell, aktivistisk, optimistisk definisjon av situasjonen noen ganger vil kunne være direkte skadelig for pasientens livskvalitet.⁷ Advokaten vil på sin side ofte måtte hjelpe en klient som har tapt i rettsapparatet til å akseptere tapet og forsone seg med utfallet.

Som mange har påpekt, hjelper profesjonene oss til å takle problemer og livssituasjoner der mye står på spill, der det fins risiko, usikkerhet og sårbarhet, ja kanskje krise. Ikke minst på dette planet er det en tydelig kontinuitet mellom prestens og en rekke moderne profesjoners sosiale funksjoner. Innenfor protestantismen, der omvendelse og frelse i prinsippet er en sak mellom den enkelte og Gud, og presten ikke har noen privilegert tilgang til nådemidlene, er denne oppgaven – å veilede og støtte mennesker som prøver å forsone seg med grensene for sin egen og andres eksistens, en pastoral kjerneoppgave. Særlig er det slik i moderne, differensierte samfunn, der religiøse perspektiver gjerne først melder seg i menneskelige problemsituasjoner som ikke lar seg definere og løse instrumentelt.

---

⁵ Parsons 1951: 428–479.

⁶ Buxton 1985: 84–96.

⁷ Parsons, Fox og Lidz 1972: 367–415.

PROFESJONENES ÅND: KALVINISTISK, LUTHERSK, PIETISTISK?

Selv om Parsons' sosiologi hadde universelle pretensjoner, hadde den samtidig til hensikt å vise frem det særegne (og overlegne) ved den amerikanske samfunnsformen. Det gjaldt ikke minst hans omfavning av de moderne profesjonene som agenter for samfunnets integrasjon. Litt tilspisset kan vi si at de moderne profesjonene i USA for Parsons utgjorde en slags funksjonell ekvivalent til den sterke byråkratiske statsmakten i det kontinentale Europa. Samtidig var det religiøse livet organisert på vidt forskjellige måter på hver side av Atlanteren. I USA var stat og kirke strengt atskilt, og det religiøse livet utfoldet seg i et overveldende mangfold av frie forsamlinger med de forskjelligste profesjonelle profiler. I Nord-Europa fantes derimot statskirkeordninger forankret i én privilegert konfesjon. Parsons mer enn antydte at det fantes en nær sammenheng mellom profesjonenes sentrale rolle i USA og landets frie og pluralistiske religiøse liv: Den reformerte protestantismen i USA stimulerte sosial aktivisme nedenfra og utvikling av frie profesjoner som ville realisere *God's Kingdom on Earth*. Motsatt fremmet lutherdommen, med sin lære om de to regimenter og sitt krav om absolutt lydighet mot øvrigheten, en autoritær, hierarkisk og servil sosial mentalitet i tråd med den prøyssiske øvrighetsstatens ideologi og maktstruktur.⁸

Dette skrev Parsons under krigen, da slike stereotypier naturlig nok hadde høykonjunktur, i forbindelse med et større prosjekt som handlet om hvordan Tyskland skulle reorienteres mot liberale og demokratiske "vestlige" verdier når krigen var vunnet. De siste tiårene har det imidlertid vært en økende interesse for pietismens rolle i utviklingen av de moderne nordeuropeiske samfunnene.⁹ Pietismen kan på mange måter betraktes som et formidlende mellomledd mellom lutheranismen og den reformerte protestantismen.

Pietismen oppstod i Tyskland sent på 1600-tallet som en reaksjon mot den ortodokse lutherdommen. Et av dens kritiske hovedpoeng var at det ikke var tilstrekkelig å fastholde og forvalte den rette teologiske lære og å håndheve en streng kirketukt; den kristne forkynnelsen måtte nå inn til det enkelte menneskets hjerte og omvende det til et liv i Kristus. Selv om pietistene holdt fast ved det lutherske dogmet om frelse ved tro alene, hevdet de at sann kristentro måtte komme til uttrykk i et aktivt fromhetsliv for å realisere det kristne budskapet blant ens medmennesker, den såkalte *praxis pietatis*. Pietismen radikaliserer den lutherske læren om det allmenne prestedømmet ved å oppfordre alle omvendte til å spre Biblens budskap gjennom blant annet misjon, møtevirksomhet, fattigdomsomsorg og utdanningstiltak. Slik nærmet den seg noen av de trekkene ved den reformerte amerikanske protestantismen som Parsons la vekt på: den sosiale aktivismen, det frie menighetslivet, idealet om at de kristne skulle arbeide for gudsrikets komme på jorden.

---

⁸ Parsons 1942/1933: 229 f.

⁹ For en nyere oversikt, se Schantz 2015.

Samtidig er det klart at Parsons hadde et poeng når han stilte den lutherske statsreligionen i kontrast til de frie forsamlingene og den reformerte protestantismen i USA. Den sterke koplingen mellom religion og stat, som innebar at den absolutistiske øvrighetsstaten la rammene både for religionsutøvelsen og for religiøst motivert sosialt reformarbeid, satte grenser for pietismens samfunnsomformende potensial i det tyske og nordiske kulturområdet på 1600- og 1700-tallet. Den dansk-norske Kongeloven av 1665 var faktisk Europas mest eneveldige konstitusjon, om man kan bruke et slikt uttrykk om en lov som hevet kongen opp over loven og gjorde ham ansvarlig overfor Gud alene. Men samtidig hadde eneveldet sin viktigste sosiale basis i det oppadstigende borgerskapet, noe som etter hvert åpnet for en viss grad av borgerlig frihet og foreningsliv innenfor eneveldets rammer.

PIETISMEN OG DEN OPPDRAGENDE STAT

De pietistiske strømningene som oppstod i Tyskland sist på 1600-tallet og spredte seg til Skandinavia noen tiår senere, tok flere retninger. Herrnhuterne dannet et nettverk av såkalte brødremenigheter med noen ganske eksentriske religiøse praksiser og et innslag av mystisisme som klart brøt med ortodoks luthersk teologi. Den såkalte Hallepietismen, som især forbindes med navnene Phillip Jacob Spener og August Hermann Francke, kom derimot til å innlede et nært samarbeid med den prøysiske enevoldsmakten. Omkring det nye reformuniversitetet i Halle drev Francke et vidt spekter av virksomheter i pietistisk ånd: barnehjem, skoler, boktrykkeri og forskjellige industrier. Samtidig vakte hans teologiske, pedagogiske og reformatoriske ideer gjenklang hos kongen, ved hoffet og i andre sentrale eliter i den prøysiske staten. Det var denne pietistiske retningen som fra 1730-årene også slo gjennom i Danmark-Norge under kong Christian den sjette og hans tyske hustru Sophie Magdalene. Ved å alliere seg med statsmakten vant pietismen innflytelse på det danske og norske samfunnet ut over den rent kirkelige og teologiske sfæren. Derav betegnelsen *statspietisme* som vanligvis brukes om denne retningen. Hvor dypt innflytelsen stakk, og hvor varige ringvirkninger den fikk, har både tyske og danske historikere strides om. I hvilken grad var den avhengig av de personlige religiøse anskuelserne til kongen og hans nærmeste krets? Hvordan stod statspietismen i forhold til det som kom før og etter: den ortodokse lutherdommen og det sene 1700-tallets opplysningsrasjonalisme?

Her er ikke plass for å gå langt inn i disse kompliserte diskusjonene. Et par hovedpunkter skal imidlertid fastholdes som premisser for den videre fremstillingen.

For det første fikk statspietismen konkrete, varige virkninger gjennom to grunnleggende reformer: innføringen av tvungen konfirmasjon i 1736 og av et offentlig skolevesen i 1739–41. Selv om det især i Norge tok lang tid å etablere en fungerende allmueskole, gav disse reformene startskuddet til et storstilt statlig alfabetiserings- og oppdragsprosjekt. Også når det gjaldt skolens innhold, fikk statspietismen langvarige virkninger, især i Norge, der Erik Pontoppidans forklaring til Luthers lille katekisme, *Sandhed til Gudfrygtighed*, preget kristendomsundervisningen helt frem til slutten av 1800-tallet.

For det andre vil jeg hevde at det til grunn for disse konkrete reformene lå et mer allment syn på forholdet mellom staten og dens undersåtter, eller borgerne som vi i dag ville si. Ifølge pietismen hadde fyrsten en plikt til å vise omsorg for sine undersåtters lykksalighet, et begrep som dels henspilte på deres timelige velferd, dels på deres evige frelse. Her lå en spire til moderne forestillinger om en reformerende og oppdragende statsmakt. Mens Parsons med en viss rett kunne hevde at lutherdommen betraktet denne verden som en syndens jammerdal, introduserte pietismen en tro på at verden lot seg forbedre gjennom religiøst motivert oppdragelses- og reformarbeid. *Weltverbesserung durch Menschenverbesserung*, „verdensforbedring gjennom menneskeforbedring“, lød Franckes slagord.¹⁰

Omtrent samtidig som pietismen slo gjennom som statlig oppdragelsesprosjekt, ble det utviklet en ny økonomisk-politisk doktrine, kameralismen, og en nært forbundet styringsvitenskap, de såkalte politivitenskapene eller *Policywissenschaften*. Ordet *politi* hadde på 1700-tallet en helt annen betydning enn i dag. Det var et bredt samlebegrep for de forskjellige redskaper staten anvendte for å sikre en vel fungerende sosial orden, alt fra vann og kloakk og vektertjeneste til skolevesen, vitenskap og religion. Mellom pietismen og kameralismen var det klare berøringspunkter. Begge hevdet således at staten måtte føre en aktiv politikk for å oppdra befolkningen og forløse samfunnets ideoende krefter.¹¹

Som blant andre Nils Gilje og Tarald Rasmussen har fremhevet, var statspietismen på sett og vis et paradoksalt prosjekt. Den tok sitt utgangspunkt i den enkeltes religiøse opplevelse og fellesskapet av de sanne troende, men satset i praksis på religiøs oppdragelse og kunnskapsformidling *ovenfra*, i kongens navn. Slik ble bruddet med ortodoksien mindre markant enn i Tyskland.¹² Et tverrfaglig miljø ved Aarhus Universitet som studerer lutherdommens samfunnsmessige virkninger i Norden, har også fremhevet kontinuiteten mellom ortodoksi og pietisme i dansk-norsk sammenheng.¹³ Den lutherske ortodoksien *oppslukte* pietismen, hevder Erling Sandmo.¹⁴

En slik bastant konklusjon får imidlertid ikke frem det spenningsfylte i det statspietistiske prosjektet. Steinar Supphellen har i sin bok om konventikkelplakatens historie påpekt at vår oppfatning av denne loven er blitt sterkt farget av den hardhendte måten den ble anvendt på mot Hans Nilsen Hauge og hans bevegelse. Han påviser at konventikkelplakaten, som ble innført i 1741, faktisk fikk en påfallende mild utforming. I en tid da groteske straffer som radbrekking, "hjul og steile" eller "bål og brann" fortsatt var i bruk, foreskrev konventikkelplakaten ingen bestem-

---

¹⁰ Se f.eks. Kuhn 2003.

¹¹ Markussen 1995.

¹² Gilje og Rasmussen 2002: 317–319.

¹³ LUMEN: Center for the Study of Lutheran Theology and Confessional Societies: <http://lumen.au.dk/> (besøkt 24.9.2019). Se særlig Bo Kristian Holm og Nina J. Koefoed (red.): *Lutheran Theology and the Shaping of Society: The Danish Monarchy as an Example*, Göttingen 2018.

¹⁴ Sandmo 2019.

te straffereaksjoner. Den ble både utformet og praktisert lempelig med tanke på å balansere kontroll ovenfra mot et ønske om å stimulere det kristne engasjementet nedenfra. Supphellen viser at det ofte hersket uenighet innad blant geistligheten om hvorvidt forsamlinger av lekfolk burde slås ned på eller oppfordres. Mens enkelte prester og biskoper så positivt på at Bibelen ble lest og diskutert sognebarn imellom, oppfattet andre dette som en trussel mot kirkenes teologiske autoritet og den hierarkiske sosiale orden øvrighetsstaten hvilte på. Især reagerte prestene på at lekfolk handlet "på egen autoritet", som man sa, med andre ord at de opptrådte i forsamlinger med en prests autoritet uten å være rettelig kallet. Noen prester opplevde åpenbart dette som en trussel mot kirkenes og deres egen posisjon, mens andre valgte å understøtte og veilede sognebarnas religiøse initiativ. Det var tydelig at det her forelå et ekte dilemma, og at øvrigheten søkte å åpne opp for religiøs aktivitet nedenfra samtidig som den fastholdt noen grenser som denne aktiviteten måtte holde seg innenfor for ikke å true eneveldets religiøse og sosiale fundament.¹⁵

Til tross for dens tydelige enevoldsstatlige utforming, kan statspietismen ses som en første spire til en særegen norsk eller nordisk måte å tenke om forholdet mellom stat og samfunn på. Dette er selvfølgelig en krevende påstand som reiser en rekke kinkige spørsmål, hvorav ikke alle kan besvares her. Ett springende punkt er hvordan vi skal forstå forholdet mellom statspietisme og den senere opplysningsrasjonalismen. På det rent teologiske plan er det uomtvistelig at disse ble oppfattet som polare motsetninger. Når det derimot gjelder deres samfunnssyn og sosiale virkninger, har de senere års forskning påpekt en underliggende kontinuitet: Den pietistiske eskatologien har visse likhetstrekk med opplysningsrasjonalismens fremskrittstro. Pietismens understrekning av det individuelle gudsforholdet og det allmenne prestedømmet forberedte opplysningens ideal om det autonome subjekt, og de pietistiske forsamlingene kan ses som en forløper til den borgerlige offentlighetens tidlige sosiale former.¹⁶

I norsk sammenheng vil jeg føye til at forestillingen om at staten skal opplyse og oppdra befolkningen og ta ansvar for dens velferd eller lykksalighet ikke ble borte med eneveldet, men kan forfølges gjennom embetsmannsstaten og helt inn i etterkrigstidens sosialdemokratiske velferdsstat.

INTEGRASJON MELLOM STAT OG SAMFUNN: EN NORSK MODELL?

Historikerne har i økende grad blitt oppmerksomme på det statspaternalistiske draget i den norske embetselitens reformprosjekt fra 1840-årene og fremover. Øystein Sørensen har påpekt hvordan Anton Martin Schweigaard så hen til det opplyste eneveldet, og især Struensees korte regjeringsperiode omkring 1770, som et forbilde for hvordan staten gradvis burde forløse og kanalisere samfunnets iboen-

---

¹⁵ Supphellen 2012.

¹⁶ Se f.eks. Kuhn 2003; Bredsdorff 2003.

de krefter gjennom en fornuftig reformpolitikk ovenfra.¹⁷ Om den norske liberalismen utgjorde et klart brudd med merkantilismen og kameralismen, avviste den altså ikke nødvendigvis idealet om den oppdragende stat. Tvert om synes den politiske eliten å ha kjent et desto sterkere behov for et formativt, oppdragende element ovenfra etter hvert som samfunnet vokste i sin selvutfoldelse.

1800-tallets allmenne liberalisering utløste likevel en ny dynamikk mellom stat og samfunn. Endringene på det religiøse området kan ses som symptomatiske for et bredere bilde. Jens Arup Seip har karakterisert det yrende nye foreningslivet som vokste frem fra midten av 1800-tallet som et slags "profant menighetsliv",¹⁸ og kristne målsettinger som *misjon* og *vekkelse* kan sies å ha fått en slags modellskapende rolle også for andre typer organisasjoner. Det samspill mellom religiøs initiativ nedenfra og oppdragelse ovenfra som statspietismen nølende hadde åpnet døren på gløtt for hundre år tidligere, fikk nå helt andre muligheter for å utfolde seg. Nye pietistiske bevegelser blomstret opp, knyttet til misjon og folkelige vekkelser. Store deler av lekmannsbevegelsen ble gradvis inkorporert i statskirken og kom til å sette sitt varige preg på den. Etableringen av *Foreningen Indre Mission* i Christiania i 1855 og senere av *Det norske lutherske Indremisjonsselskap* i 1868 er slående eksempler på nye kristne organisasjoner som ble skapt i et samarbeid mellom kirken og lekfolket, formidlet av den pietistiske teologiprofessor Gisle Johnson.

Samspillet som oppstod midt på 1800-tallet mellom statskirke og folkelige vekkelserbevegelser kan ses som et tidlig og nærmest paradigmatisk uttrykk for den særegne integrasjon mellom stat og samfunn som den dag i dag utgjør et karakteristisk trekk ved den norske eller nordiske modellen. Enkelte yrkesgrupper gav særlig viktige bidrag til å skape denne integrasjonen, og utviklet en særegen yrkesidentitet som formidlere mellom stat og samfunn. Som vi snart skal se, utgjør lærene et slående eksempel.

EN DEMOKRATISERT PRESTEROLLE

Med det nye samarbeidet mellom statskirken og lekfolket fulgte en omforming av presterollen fra statlig embete til en mer samfunnsforankret profesjon. En liknende transformasjon preget også de to modellprofesjonene, legene og juristene; også de ble i mindre grad embetsinnehavere og i større grad tilbydere av tjenester på et sivilmarked.¹⁹ Men her skal vi legge merke til en avgjørende forskjell. Mens legene og juristene beholdt og til dels styrket sin autoritet i et demokratisk samfunn i kraft av å være en meritokratisk utvalgt og utdannet vitenskapelig elite, hvilte prestenes autoritet i *mindre* grad enn før på deres rent teologiske faglige skolerings, og i større grad på deres evne til å nå frem til folks hjerter og vekke dem til sann kris-

---

¹⁷ Sørensen 1988: 35–41.

¹⁸ Seip 1983: 133.

¹⁹ Collett 1997: 91–106.

tentro. Samtidig endret den sosiale rekrutteringen til presteyrket seg. Til tross for at prestene var den kategori av akademikere som vokste minst på 1800-tallet, hadde en stadig mindre andel av teologistudentene selv vokst opp på prestegård. Andelen med bonde- og middelklassebakgrunn økte derimot markant. En betydelig gruppe prester, skriver Nils Gilje, "kom fra lekmannsbevegelsen og vendte som statlige embetsmenn tilbake til lekfolket". Som lekmannsbevegelsens "organiske intellektuelle" hadde de trolig mindre profesjonell distanse til sine sognebarn enn f.eks. legene til sine pasienter, hevder han.²⁰

Prestene tilpasset seg altså det moderne, demokratiske samfunnet på en annen måte enn legene og advokatene: ikke ved å vise til sin overlegne vitenskapelige kunnskap, men snarere ved å utvikle nærhet til og evne til å kommunisere med alminnelige menneskers livsverden og å samarbeide med frivillige sammenslutninger i det sivile samfunn. Professor Gisle Johnson, som utdannet kull på kull av åndelig ensartede, for ikke å si ensrettede teologiske kandidater, definerte teologien som den troendes vitenskapelige selverkjennelse, hans *personlige bevissthet om seg selv som troende*. For Johnson var det viktigere at en teolog var "gjenfødt i Kristus", skriver Nils Gilje, enn at han var en dyktig fagmann.²¹ Med dette utgangspunktet avsondret Det teologiske fakultet og dets studenter seg bevisst fra det øvrige vitenskapelige livet ved universitetet i Christiania så vel som fra sentrale debatter innenfor den tysk-dominerte lutherske teologien. Med det moderne gjennombrudd og introduksjonen av kritisk-historisk bibelforskning ved fakultetet oppstod en voldsom strid som endte med opprettelsen av Menighetsfakultetet i 1907. Denne konservative teologiske skolen på utsiden av universitetet kom i løpet av få år til fullstendig å utkonkurrere Det teologiske fakultet ved Universitetet i Oslo som landets viktigste presteskole.

Ser vi her konturene av en alternativ fortelling om moderne profesjoner? Kanskje kan vi til og med snakke om en alternativ kunnskapstradisjon i opposisjon til den akademisk-vitenskapelige tradisjonen med sentrum i universitetene?

DEN PASTORALE MAKTENS SPREDNING

Hvis vi betegner evnen til å rettlede og orientere menneskers livsførsel mot bestemte verdier som *pastoral makt* eller autoritet, til forskjell fra den vitenskapelige autoriteten til f.eks. en lege eller advokat, så kan vi gradere ulike menneskebehandlerne i yrkesutøvelsen. Mens det gir mening å hevde at alle menneskebehandlerne i yrkesutøvelsen *også* utøver former for pastoral autoritet, kan man om enkelte yrker si at de *primært* handler om å utøve pastoral makt eller autoritet. Uttrykket pastoral makt er hentet fra den franske historiker-filosofen Michel Foucault, som har studert

---

²⁰ Gilje 2014: 423.

²¹ Ibid: 422.

utviklingen av den moderne statsmakten i lys av nettopp den kristne hyrde-metaforikken som Hertzberg grep til i sin karakteristikk av lærerrollen.²²

Som eksempler på moderne pastorale yrker vil jeg her særlig fremheve de såkalte høyskoleprofesjonene, selv om det også finnes andre (f.eks. psykoanalytikere). Grunn- og førskolelærer, sykepleier, sosialarbeider og barnevernspedagog er yrker der evnen til å rettlede, orientere, oppdra, "nå frem til" klientene som individer og/eller som gruppe, og forløse deres latente ressurser, er det primære ved yrkesutøvelsen. Jeg har ikke derved benektet at disse yrkene bygger eller bør bygge på ulike former for vitenskapelig kunnskap. Men forholdet mellom teoretisk og praktisk kunnskap, blandingen av ulike teoretiske kunnskapsformer og spørsmålet om hvilke grunnleggende verdier yrkesutøvelsen skal bygge på, er gjennomgående mer omstridt enn i de typiske vitenskapsbaserte profesjonene.

Ser man på disse yrkenes historie, er det slående at de stort sett fant sin moderne form i siste halvdel av 1800-tallet, altså nettopp i den perioden da integrasjonen mellom statskirkelighet og lekmannskristendom kom i stand. På litt ulike måter ble både lærergjening, sykepleien og det sosiale arbeidet langt på vei formet av denne integrasjonsprosessen. Indremisjonen og andre kristne, filantropiske organisasjoner fikk en viktig rolle i fattigforsorgen, i samspill med kommunale institusjoner og initiativ.²³ Diakonissehuset i Christiania, stiftet i 1868, ble en spydspiss i utviklingen av moderne sykepleie, og kristne, til dels pietistiske verdier kom til å prege utdanningen og yrket til langt inn i etterkrigstiden.²⁴

Fremveksten av en demokratisk folkeskole er et av de klareste eksemplene på samspillet mellom reformerende statsmakt, lokalt selvstyre og folkelige bevegelser i utviklingen av det moderne Norge. Rune Slagstad har, med referanse til skolereformen av 1860, snakket om et historisk "dannelseskompromiss" mellom den reformorienterte del av embetsstanden, representert ved Hartvig Nissen, og folkelig opplysning innenfra, inkarnert i Ole Vig.²⁵ Samtidig var allmueskolen "kirkens datter", som det ble sagt, en konfirmasjonsforberedende skole som etter hvert også inkorporerte en mer statsborgerlig oppdragelse og allmennyttige kunnskapsfag. Koplingen til kirken viste seg seiglivet, noe som ofte er blitt underbetont i den dominerende nasjonal-demokratiske fortellingen om norsk skoleutvikling. Selv om lærerne gradvis vant større selvstendighet som yrkesgruppe, var de faktisk helt frem til slutten av 1800-tallet underlagt prestenes overherredømme og kontroll. Teologer ledet lærerseminarene og holdt nøye oppsyn med kandidatenes livsførsel. Samtidig presiderte de i de kommunale skolestyrene og førte oppsyn med undervisningen og elevenes kunnskaper.

---

²² Foucault 2007.

²³ Seip 1984.

²⁴ Melby 1990; Moseng 2014: 597–634.

²⁵ Slagstad 1998: 96 f.

GEISTLIGHETEN MØTER FOLKELIGHETEN: LÆRERUTDANNINGEN SOM BRENNPUNKT

Utviklingen innenfor lærerutdanningen gir et godt inntak til å studere forholdet mellom kontinuitet og endring i relasjonen mellom kirke og skole, prest og lærer.

Hamar seminar, etablert 1867 som det siste av landets stiftsseminarer, ble ledet av teologen Nils Hertzberg, som hadde bred pedagogisk erfaring som huslærer, lærer ved Krigsskolen og såkalt annenlærer ved Asker seminar. Til annenlærer på Hamar valgte Hertzberg nok en teolog, Oluf Saxe, som alt i 1873 tok over bestyrerembetet. Som tredjelærer ansatte han imidlertid Jens Jenssen, seminarist fra Klæbu og tidligere bestyrer ved den lille lærerskolen på Tynset. Han var "stor og staut, ret ligesom skaaren ud af Fjeldet", – en umistelig mann for seminaret, skrev Hertzberg.²⁶ Til nærmiljøet på Hamar hørte også den grundtvigianske Sagatun folkehøyskole, som stod i et markert teologisk og sosiokulturelt spenningsforhold til seminaret og dets konservativt-pietistiske bestyrer. Dette spenningsforholdet utgjorde en viktig del av seminaristenes sosialiseringstilstand, og ikke alle kom ut som lydige epigoner av Hertzberg.²⁷ Slik illustrerer pionertiden ved Hamar seminar hvordan forholdet mellom kirke og skole var i ferd med å endres, samtidig som grunntrekk ved den gamle orden fortsatt stod ved lag: Bestyreren og hans nestkommanderende var begge teologer og talsmenn for embetselitens kultursyn, men med en paternalistisk omsorg og åpenhet for folkets egne lærekrefter. Samtidig hadde Hamar-seminaristene begynt å orientere seg i nye retninger, på tvers av Hertzbergs konservative kristendoms- og kultursyn.

Knappt to tiår senere, i 1895, ble Volda lærarskule etablert som en kristen lærerutdanning i privat regi. Volda utgjør et markant og etter hvert godt utforsket eksempel på hvordan et særegent folkelig lærdomsmiljø vokste frem i et samspill mellom prestegården og lokalsamfunnets egne entreprenører. En første kime til dette var forbindelsen mellom opplysningspresten Hans Strøm (1726–1797) og Sivert Aarflot (1759–1817), bonde, lærer, boktrykker og lensmann i Volda. I 1861 startet Voldens høiere Almueskole, med sognepresten som selvskreven fødselshjelper. Men det var ordfører Maurits A. Aarflot, Sivert Aarflots sønnesønn, som hadde lokket presten til sognekallet i Volda og trakk i trådene.²⁸ Da Volda lærarskule åpnet dørene mer enn tretti år senere, hadde tidene skiftet. Initiativet utgikk nå fra en av den pietistiske lekmannsbevegelsens egne emissærer, seminaristen Henrik Kaarstad fra Nordfjord. Han hadde da i noen år vært styrer ved Volda høyere allmueskole. Bak Kaarstad, eller snarere ved hans side, stod den nye kallskapellanen i Volda, Johannes A. Barstad. Barstad fremstår som et nærmest idealtypisk eksempel på den nye, "demokratiserte" prestetypen: Han utgikk fra den lokale Volda-eliten, reiste til Kristiania for å studere teologi, og vendte som ordinert prest tilbake til hjembyg-

---

²⁶ Sit. e. Dahl 1967: 18 f.

²⁷ Ibid: 37 ff.

²⁸ Nerbøvik 1995: 23 f.

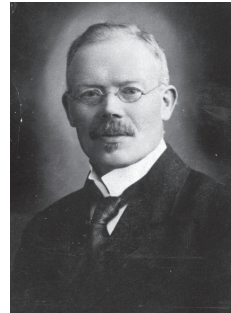
da. Her ble han formann i den lokale indremisjonsforeningen, ledet samtalemøter på bedehuset og la grunnlaget for en sterk lekmannsaktivitet i Volda.²⁹ Som prest i statskirken kom han dermed til å virke som "lekmannsbevegelsens organiske intellektuelle" (Nils Gilje).

Volda lærarskule ble preget av lekmannspietismen, men med den grundtvigianske fløy av nynorskbevegelsen som et stadig nærværende kontrapunkt i elevmiljøet og lokalsamfunnet. I sin skoletid kunne elevene vanskelig unngå å bli konfrontert med spenningen mellom disse to kristendoms- og kultursynene.³⁰ Men det var lekmannspietismen som dominerte lærerutdanningen i Volda frem til 1920-årene.

PRESTEN SOM LÆRER, LÆREREN SOM PREST

Alliansen mellom Kaarstad og Barstad i Volda illustrerer hvordan presten og læreren kunne konvergere mot en ny idealtypisk rollemodell som lokalsamfunnets og lekmannsbevegelsen organiske intellektuelle. I det protestantiske Norden var det imidlertid ingen nyhet at lærerrollen og presterollen speilet seg i hverandre. Innenfor den evangelisk-lutherske konfesjon hadde presten lenge blitt oppfattet og ofte omtalt som lærer. I 1790-årene hevdet den danske opplysningspresten og teologen Christian Bastholm til og med at ordet prest var en katolsk overlevning som burde erstattes av det rette protestantiske begrep "folkelærer".³¹

Sognepresten og lærerskolestyret i Volda: Johannes A. Barstad (1857-1931) og Henrik Kaarstad (1865-127). Ved inngangen til det 20. århundret hadde prestens og lærerens sosiale status nærmet seg hverandre. Barstad og Kaarstad kom begge fra den pietistiske lekmannsbevegelsen og oppfattet seg som dens emissærer. Volda ble i deres virkeår et arnested i norsk lærerutdanning. Volda lærarskule var omkring 1920 Nordens største lærerutdanningsinstitusjon i et lokalsamfunn med knapt 6000 innbyggere!

Den moderne lærerrollen ble på sin side utviklet parallelt med den demokratiserte presterollen, og oppviste noen interessante strukturlikheter med denne. Også læreren kunne oppfatte seg som en predikant eller emissær; hans oppgave var å vekke elevenes kristne og nasjonale sinnelag og forløse deres iboende potensial

²⁹ Høydal 1995: 46.

³⁰ Ibid.

³¹ Bastholm 1794: 9 ff.

som mennesker. Spliden mellom pietisme og grundtvigianisme i lærerutdanning og skole er vel kjent, men i vår sammenheng er det viktig å legge merke til den strukturelle likheten mellom den pietistiske og den grundtvigianske vekkelsen. I Danmark oppstod det i 1940 en interessant debatt om hvorvidt grundtvigianismen kunne kalles en vekkelsesbevegelse. Formannen i *Indre Mission*, Christian Bartholdy, mente at en slik begrepsbruk visket ut forskjellene mellom pietismens (sanne) og grundtvigianismens (falske) forkynnelse, mens kirkehistorikeren Hal Koch fastholdt at begge sosiologisk sett var å anse som religiøse vekkelsesbevegelser.³² Jeg vil her særlig fremheve at begge bevegelsene tok sitt utgangspunkt i en retorisk motsetning mellom levende forkynnelse og død skolastikk (luthersk ortodoksi, “den sorte skole”). Begge ville *vekke* og *omvende*, begge knyttet en nær forbindelse mellom kirkens forkynnelse og skolens program, og begge hevdet at det primære både for presten og læreren ikke var å være en boklærd, men å ha “eld i hugen” (Erling Kristvik).³³

Norske skolehistorikere har også pekt på forbindelseslinjer mellom grundtvigianismen og mellomkrigstidens reformpedagogikk.³⁴ Den tyske pedagogen Meike Sophia Baader har studert den latente religiøse dimensjon i tidlig tysk reformpedagogikk under den talende tittelen *Erziehung als Erlösung* – oppdragelse som forløsning.³⁵ Forestillingen om at utdanning handler om å forløse ressurser som ligger latent i barnet, var et kjernepunkt i det 20. århundrets elevsentrerte pedagogikk, og vitner om den pastorale dimensjonens seiglivete nærvær i pedagogikken og læreryrket. Pedagogikken har da også helt frem til vår tid befunnet seg i et omstridt spenningsfelt mellom å være en empirisk vitenskap og en normativ refleksjon om skolens og oppdragelsens mål og midler, en slags læreryrkets teologi, om man vil. Interessant nok har den aktuelle dragkampen om hva det kan og bør bety at læreryrket skal bli en profesjon, noe av sitt brennpunkt nettopp i konflikter om pedagogikkens identitet.³⁶

OPPDRADELSE SOM FORLØSNING – FRA SYND ELLER TIL NATURLIG SELVUTFOLDELSE?

Samtidig som en pastoral dimensjon har vært kontinuerlig til stede i læreryrket, har den konkrete forståelsen av lærerens pastorale oppgaver gjennomgått dyptgripende endringer. Særlig viktig i vår sammenheng er bruddet med pietismens pessimistiske menneskesyn, et oppbrudd som begynte med grundtvigianismen og fortsatte med den moderne reformpedagogikken. Den pietistiske syndsbevissthet ble erstattet av troen på barnets naturlige selvutfoldelse og -utvikling. Utviklingspsykologi-

---

³² Reeh 2012: 351.

³³ Telhaug og Mediås 2003: 80.

³⁴ Feks. Jarning 2009: særlig 479 f.

³⁵ Baader 2005.

³⁶ Mausethagen 2019

en klarla lovene for menneskelig utvikling og læring, og lærerens og skolens oppgave ble dels å møte eleven på hans eller hennes eget utviklingsnivå, dels å skape et klassemiljø som stimulerte den enkeltes utvikling og læring. Som den gode hyrde skulle han, og i økende grad hun, på en gang røkte hjorden og det enkelte får. Men det handlet ikke lenger om å frelse fra synd, men å forløse potensial. Ondskap ble forstått som patologi, resultatet av en blokkering av naturlig utvikling. Tittelen på en svensk håndbok i barneoppdragelse fra 1946 er talende: *Det finns inga elaka barn*.³⁷

Bruddflatene mellom et pietistisk, et grundtvigiansk og et reformpedagogisk menneskesyn er imidlertid alt annet enn rene. Her ligger det spennende forskningsoppgaver og venter. Ett interessant inntak til å studere slike spenninger, brytninger og overganger, er å sammenlikne lærebøkene skrevet for vordende allmue- og folkeskolelærere i det faget som opprinnelig ble kalt sjelelære (etter tysk: *Seelenlehre*, *Seelenkunde*), senere pedagogisk psykologi. I 1853 kom den første læreboken i dette emnet, skrevet av Christian Heinrich Zeller og oversatt fra tysk: *Kortfattet Sjelelære grundet paa Skriften og Erfaringen: for Forældre, Opdragere og Lærere, til Huus- og Skolebrug*. Syndens problem var her viet bred plass, som man også kunne vente av tittelen. Det norske bibliotekssøkesystem Oria gir treff på ytterligere 6-7 lærebøker med "sjelelære" i tittelen frem til 1900 og et liknende antall mellom 1900 og 1930. Den mest omtalte og analyserte er Erling Kristvik og Søren Nordeides *Lærebok i sjelelære* fra 1920, som senere utkom i en rekke reviderte utgaver med Kristvik som eneforfatter og *Pedagogisk psykologi* som undertittel (den siste i 1952). Å sammenlikne disse lærebøkene sprenger rammene for denne artikkelen. Jeg vil nøye meg med forsiktig å antyde at Kristviks sjelelære kan leses som et forsøk på å formidle mellom et kristent-idealistisk og et psykologisk-naturalistisk menneskesyn, eller kanskje bedre: på å nærme seg det andre uten å gi avkall på det første. Resultatet var en tidstypisk, vidløftig bruk av biologiske vekstmetaforer som en slags *proxy* for en kristen skapelses- og ordningsteologi. Slik plasserte Kristvik seg i spenningsfeltet mellom flere konkurrerende kunnskapsregimer (Slagstad) i det Knut Kjeldstadli forsøksvis har kalt "biologiens tid".³⁸

EPILOG: DEN PASTORALE MAKTENS FEMINISERING

Jeg har i denne artikkelen fremhevet religionens og presterollens *demokratisering* på 1800-tallet som bakgrunn for fremveksten av nye "pastorale" yrker som lærer, sykepleier og sosialarbeider. Men også det religiøse livets *feminisering* i denne perioden er et viktig trekk i bildet. De religiøse organisasjonene hadde et meget stort innslag av kvinner, og virket som en katalysator for kvinnelig deltakelse i det fremvoksende organisasjonssamfunnet. Filantropi, sykepleie, undervisning og barnepleie var virksomheter der ugifte kvinner kunne realisere noe av sitt kjønnspe-

---

³⁷ Israel og Valentin-Israel 1946.

³⁸ Kjeldstadli 1999: 145–151.

sifikke, kristne kall som hustru og mor *utenfor* hjemmets fire vegger. Mens Luther hadde modellert all autoritet i samfunnet på den patriarkalske autoritet i husstanden, utviklet kvinner nå en form for offentlig autoritet etter modell av moderligheten og den kristne oppdragergjerningen i hjemmet, som i 1800-tallets borgerlige samfunn i stor grad var blitt en kvinneoppgave. Den pastorale makten fikk slik et mer feminint ansikt, en utvikling som har akselerert kraftig i etterkrigstidens nordiske velferdsstater.

Den borgerlige feminismens kristne røtter ble lite påaktet av 1970-årenes nyfeminister, men som blant andre den svenske historikeren Inger Hammar har påpekt, har den religionsblinde kvinnehistorien dermed oversett en vesentlig dimensjon ved prosjektet. Kvinnene ble oppfattet som det moralsk overlegne kjønn, og sedeligheten som kvinnesak.³⁹ Nico Hambro, mor av stortingspresident C. J. Hambro, kan illustrere poenget: fødselshjelper og leder for Bergens kvinnesaksforening og Bergens sedelighetsforening i 1880-årene, leder av Norske Kvinners Nasjonalråd fra 1916–22, og initiativtaker til dets sosiale kurser fra 1920 – landets første sosialarbeiderutdanning. Sykepleiens historie oppviser liknende, til dels enda mer eklatante eksempler på hvordan kristendom, sedelighet og feminitetsoppfatninger ble koplet sammen til en yrkesideologi. Sykepleiernes behov for å begrunne sin egenart overfor legene har også i senere tid bidratt til å fremme markant feminint-pastorale definisjoner av sykepleien, i motsetning til den mer instrumentelle og affektive nøytrale legevitenskapen.

Også læreryrket fikk gradvis et sterkere feminint innslag, men fortsatte i motsetning til sykepleien å være et tokjønnnet yrke med en vedvarende spenning mellom mannlige og kvinnelige yrkesidentiteter. Læreryrkets feminisering var lenge primært et byfenomen. Med sin urbane, middelklassepregede profil plasserte lærerinnene seg i en tvetydig sosial posisjon i forhold til sine mer rurale og agrare yrkesbrødre: underlegne i kraft av sitt kjønn, men overlegne i kraft av sin klasse-tilhørighet. Også ved sin utdanning skilte kvinnene seg ut med en langt høyere andel som hadde middelskole eller *examen artium*. Norges lærerinneforbund, stiftet 1912, ønsket å legge lærerutdanningen helt eller delvis til universitetet, men møtte motstand fra seminartradisjonen. *Noregs lærarhøgskule* i Trondheim, stiftet 1922, ble derfor ikke en høyskole i vanlig forstand, men en ettårig, eksamensfri etterutdanningsinstitusjon for seminarutdannede folkeskolelærere.

Lærerinnene sluttet også mer unisont enn de mannlige lærerne opp om moderne reformpedagogikk og om utviklingspsykologi som kjernefaget i en profesjonalisert lærerutdanning. Denne orienteringen stemte godt overens med det som stadig ble fremhevet som deres *force* i læreryrket: den milde omsorgen for de små barna og for pikene, i motsetning til de mannlige lærernes mer håndfaste autoritet over guttene og de større barna.⁴⁰

---

³⁹ Hammar 1998: 3–29.

⁴⁰ Hagemann 1992: særlig 63–87, 135–156.

Lærerinnene møtte lenge mannlig motstand mot mange av sine krav og forventninger til skolen og læreryrket. I tilbakeblikk fremstår likevel den pastorale lære-
ratoritetens tiltakende feminisering som et hovedtrekk i skolens og læreryrkets
utvikling de siste hundre årene.

SUMMARY

In recent decades, the teaching profession has increasingly been conceptualized as a profession. Teachers have been compared to stronger professions, often as part of an argument to strengthen "teacher professionalism" by reforming curriculum and teacher education. From a historical perspective, however, the teaching profession has had little in common with medical doctors and lawyers, who have tended to figure as the benchmark of professionalism in theories of professions. Nordic teachers have rather developed their role in persistent affinity to the clergy – a group of academics often ignored by theories of professions, in spite of their being in a sense the very ancestor of the modern professions.

The roles of minister and teacher have been intimately connected, especially in the Lutheran tradition. The article makes a case for seeing the development of a modern, self-conscious teacher occupation in Norway in the 19th century as part of a wider historical process whereby the pastoral authority that had once been monopolized by the State Church and its clerical officialdom became democratized and distributed throughout the fabric of society. From the late 19th century, the new, self-conscious elementary-school teacher and a new kind of minister, interacting with the laypeople and religious organizations within his parish, tended to converge towards an identity as organic intellectuals of the local community and "emissaries" of religious and/or national awakening. However, in elementary-school teaching, a Lutheran emphasis on sin and repentance gradually became superseded by a more optimistic anthropology. 20th-century teachers, while still upholding a "pastoral" form of authority, tended to see themselves less as saviors from sin and more as redeemers of the children's natural capacity for growth and self-realization.

Fredrik W. Thue (f. 1965) er professor i profesjonenes historie og teori ved Senter for profesjonsstudier, OsloMet. Har tidligere skrevet om universitetshistorie, humanioras historie og amerikansk innflytelse på norsk samfunnsvitenskap etter andre verdenskrig. Arbeider for tiden med et prosjekt om pietisme, religiøs demokratisering og utvikling av moderne pastorale yrker i Norge, som lærere, sykepleiere og sosialarbeidere, i komparativt nordisk og internasjonalt perspektiv.

KILDE- OG LITTERATURLISTE

- Baader, M. S. (2005), *Erziehung als Erlösung. Transformationen des Religiösen in der Reformpädagogik*. Weinheim og München.
- Bastholm, C. (1794), *Korte Tanker til nærmere Eftertanke over den geistlige Stand*. København.
- Bredsdorff, T. (2003), *Den brogede oplysning*. København.
- Buxton, B. (1985), *Talcott Parsons and the Capitalist Nation-State. Political Sociology as a Strategic Vocation*. Toronto: Buffalo og London.
- Collett, J. P. (1997), Vendepunkter i norsk universitetshistorie. I: Andresen, A. F. og Hjeltnes, G. (red.) *Universitet, samfunn og politikk. 18 innlegg om universitets- og vitenskapshistorie*. Oslo, Forum for universitetshistorie Skriftserie 2/1997: 91–106.
- Dahl, H. (1967), Hamar lærerskole gjennom 100 år. I: *Hamar lærerskole 100 år*. Hamar.
- Foucault, M. (2007), *Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France 1977–1978*. Basingstoke.
- Gilje, N. (2014). Prestene. I Slagstad, R. og J. Messel (red.) *Profesjonshistorier*. Oslo.
- Gilje, N. og Rasmussen, T. (2002), *Tankeliv i den lutherske stat 1537–1814* (= *Norsk idéhistorie*, bd. 2). Oslo.
- Gustafsson, H. (2000), Præsten som velfærdsforvalter i tidligt moderne tid. I: Knudsen, T. (red.) *Den nordiske protestantisme og velfærdsstaten*. Aarhus.
- Hagemann, G. (1992), *Skolefolk. Lærernes historie i Norge*. Oslo.
- Hammar, I. (1998), Några reflexioner kring 'religionsblind' kvindeforskning. I: *Historisk tidsskrift* 118, 1: 3–29.
- Hertzberg, N. (1869), *Norsk Skoletidende* 1, 1/2: 1.
- Holm, B. K. og Koefoed, N. J. (red.): *Lutheran Theology and the Shaping of Society: The Danish Monarchy as an Example*. Göttingen.
- Høydal, R. (1995), Det kulturradikale trugsålet – eit tildriv til etableringa av Voldens Privatseminarium? I: Bergem, P. (red.). *Forkynning, Fellesskap, Forsking: Volda Lærarskule 1895–1995*. Volda.
- Israel, J. og Valentin-Israel, M. (1946). *Det finns inga elaka barn*. Stockholm. (Norsk utgave: *Ingen slemme barn*, Oslo 1947).
- Jarning, H. (2009), Reform Pedagogy as a National Innovation System: Early Twentieth-Century Educational Entrepreneurs in Norway. I: *Paedagogica Historica* 45, 4–5.
- Kjeldstadli, K. (1999), Biologiens tid. Randbemerkninger om viten og venstrestat. I: Rudeng, E. (red.) *Kunnskapsregimer. Debatten om De nasjonale strateger*. Oslo.
- Kuhn, T. K. (2003), *Religion und neuzeitliche Gesellschaft*. Tübingen.
- LUMEN 2018: Center for the Study of Lutheran Theology and Confessional Societies: <http://lumen.au.dk/> (besøkt 24.9.2019).
- Markussen, I. (1995). *Til Skaberens Ære, Statens Tjeneste og Vor Egen Nytte: Pietistiske og kameralistiske idéer bag fremvæksten af en offentlig skole i landdistrikterne i 1700-tallet*. Odense.
- Mausestagen, S. (2019) The discourse of professionalism within teacher education in Norway. Upublisert artikkel.
- Melby, K. (1990), *Kall og kamp. Norsk Sykepleierforbunds historie*. Oslo.
- Moseng, O. G. (2014), Sykepleierne. I: R. Slagstad og J. Messel (red.), *Profesjonshistorier*. Oslo
- Nerbøvik, J. (1995), Voldens høiere Almueskole med annecteret Dannelsesanstalt for Almueskolelærere 1861–1880. I Bergem, P. (red.), *Forkynning, Fellesskap, Forsking: Volda Lærarskule 1895–1995*. Volda.
- Parsons, T. (1942/1933), Democracy and Social Structure in Pre-Nazi Germany. I Gerhardt, U. (red.) *Talcott Parsons on Notional Socialism*. New York.
- Parsons, T. (1951), Social Structure and Dynamic Process: The Case of Modern Medical Practice. I: *The Social System*. London.
- Parsons, T. (1963), Christianity and Modern Industrial Society. I: Tiryakian, E. (red.) *Sociological Theory, Values, and Sociocultural Change*. New York.

- Parsons, T (1989), A Tentative Outline of American Values. I: *Theory, Culture and Society* 6: 577–612.
- Parsons, T, Fox, R. C. og Victor, L. M. (1972), The 'Gift of Life' and its Reciprocation. I: *Social Research* 39, 1: s. 367–415.
- Reeh, T. (2012). *Kristendom, historie, demokrati. Hal Koch 1932–1945*. København.
- Sandmo, S. (2019). Den radikale pietismen, Norgeshistorie.no: <https://www.norgeshistorie.no/enevelde/artikler/1232-den-radikale-pietismen.html> (besøkt 24.9.2019).
- Schantz, D.H. (red.) (2015), *A Companion to German Pietism, 1660–1800*. Leiden og Boston.
- Seip, A.-L. (1984), *Sosialhjelpstaten blir til. Norsk sosialpolitikk 1740–1920*. Oslo.
- Seip, J. A. (1944), Kirkelig historieteori og kirkelig historieforskning. I: *Problemer og metode i historieforskningen*. Oslo,
- Supphellen, S. (2012), *Konventikkelplakatens historie 1741–1842*. Trondheim.
- Sørensen, Ø. (1988), *Anton Martin Schweigaards politiske tenkning*. Oslo.
- Slagstad, R. (1998), *De nasjonale strateger*. Oslo.
- Telhaug, A. O. og Mediås, O. (2003), *Grunnskolen som nasjonsbygger. Fra statspietisme til nyliberalisme*. Oslo.